

FORRADALOM – EGYKOR ÉS MOST

KARÁCSONY ANDRÁS

Az MTA-ELTE Jogg-történeti
Kutatócsoport blogja

A SZERZŐ:

PROF. DR. KARÁCSONY ANDRÁS

Az MTA-ELTE

JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT
TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA

KARACSONY@AJK.ELTE.HU

2020. október 23.

**Évszázadok alatt a
társadalmi-politikai-jogi
alapfogalmak
jelentésvilágában nagyon
sok változás történt.**

Gondoljunk csak a szuverenitásra, amit kutatócsoportunk vizsgál, vagy éppen az individuum, individualitás, a társadalom meghatározására. Az alábbiakban egyetlen ilyen, változó jelentéstartalmú fogalomra, a forradalomra (lat. *revolutio*) koncentrálok. Noha maga a szó már a 13. századi francia, majd a 14. századi angol nyelvben megjelent, de szélesebb körben nem egy politikai, hanem természettudományos mű által vált ismertté. Kopernikusz híres könyvének címe: *De revolutionibus orbium coelestium* (1543),

ami az égi pályák körforgásáról szólt. Tehát az eredeti jelentés nem radikális változásra utalt, nem töréspont (diszkontinuitás) egy eseménysorozatban. Ellenkezőleg! Olyan mozgás, melyben visszatér egy

korábbi állapot. Ez az értelmezés a 17. századig alapvető jelentőségű volt. Amikor 1688-ban *Dicsőséges forradalomról* írtak angol szerzők, akkor ezzel azt fejezték ki, hogy visszatérnek egy békésebb világhoz. Locke a *Két értekezés a polgári kormányzatról* (1690) c. művében két helyen használta a *revolution* kifejezést és mindkettő a politikai körpályára utalt. Forradalom: tehát visszatérés egy körpályán. Száz évre rá viszont teljesen megváltozott a fogalom jelentése. 1789-ben, a francia forradalom alatt szó nem volt semmiféle körmozgásról, visszatérésről. Nem csupán egy radikális fordulatot jelentett a társadalom, a politika életében, hanem – a reformmal szemben – a változások felgyorsítását. Történelemfilozófiai és egyúttal politikai akciófogalomná vált.

A forradalom szó nemcsak a politika világában vált használatossá ebben az új jelentésben, hanem a filozófia, a tudomány területén is. Kant a *Tiszta ész kritikája* (1781) c. művének elején a saját megközelítésének, látásmódjának újdonságát úgy jellemezte, mint kopernikuszi fordulat (Kopernikanische Wende), ami egyébként éppen szemben áll az előzőekben idézett kopernikuszi forradalomfogalom értelmezésével. De időközben megváltozott a világ és Kopernikusz neve már önmagában a radikális

perspektívaváltást szimbolizálta. A tudományelméleti, tudománytörténeti szakirodalomban is elterjedt a forradalom fogalmának használata, természetesen az idők szavának megfelelően, az alapvető, lényeges változásokra utalva. Ebben a kontextusban Thomas Kuhn óriási hatású könyve, *A tudományos forradalmak szerkezete* (1962) már eleve alapul vette a jelenlegi fogalomhasználatot és a tudomány területén látható paradigmaváltást nevezte forradalomnak. Hogy miként viszonyul egymáshoz a politikában és a tudományban használatos forradalomfogalom? Erről nagyon tanulságos monográfiát publikált I. Bernard Cohen, *Revolution in Science* (1985) címmel. Néhány meglátását érdemes felidézni. Nagyvonalakban ugyanaz a politikai és a tudományos szóhasználat, azaz radikális fordulópontra utal. Sőt, voltak olyan gondolkodók, mint Marx és Engels, akik a politikai és tudományos forradalmat összekapcsolták – a saját nézeteik vonatkozásában. Cohen nagyon világosan bemutatja a különbözőségeket is. A tudomány területén beszélhetünk koncepcionális és intézményi forradalomról. Az előzőre példa többek között Bacon, Kepler és Newton, az utóbbira pedig az akadémiák megjelenése, az egyetemeken tanított tudásanyag átalakítása, a tudományos kommunikáció módjának megváltozása stb.

A tudomány területén tagolt, több fázisra osztható a forradalom létrejötte, majd megvalósulása. Az első szakasz a gondolkodás világában történő változásokat jelenti, a második ezeknek a publikációkban való megjelenését, a harmadik pedig ezen publikációk hatását, azaz adott tudományterület átalakulását. Voltak tudósok, akik saját munkásságukat forradalminak ítélték, s voltak olyanak, mint pl. Einstein, aki ez ellen tiltakozott (önmagát evolucionistának tartotta). Mindettől eltérően a politikai forradalom szükségszerű velejárója az erőszak, mely az intézményesült hatalmi centrum megszerzésére irányul. A tudományos forradalom nem jelent fenyegetést a társadalmi rendre, míg a politikai forradalom, igen. Végezetül megjegyzendő, hogy a politikai történetírás foglalkozik a sikeretlen (elbukott, kisiklott) forradalmakkal is, míg ez a jelenség a tudománytörténet-írásban nagyon ritkán kap teret.

Egyébként a 18. századi angol közéletben nem volt magától értetődő a forradalom kifejezés megváltozott jelentéstartalma. Azok – és ők sokan voltak – akik az éppen kitört francia forradalomért lelkesedtek, visszavetítették ezt a radikális változás jellemzőit a Dicsőséges forradalomra is. Velük szemben folytatta, gyakran kilátástalan küzdelmét Edmund Burke.

Nemcsak a híres könyvére, a *Töprengések a francia forradalomról* (1790) c. művére kell gondolnunk, hanem az ezt követő évek írásaira is.¹ Burke 1789 előtt a királyi udvarral szemben védte az alkotmányt, 1789-től pedig a radikálisokkal szemben. Az valószínűsíthető, hogy az angol politikai életben a francia forradalommal kapcsolatos rokonszenven szerepet játszott a forradalom kíméletlen fellépése a katolikus egyházzal szemben. Burke a francia forradalmat a filozófiai dogmák győzelmeként látta, melyben – a vallásháborúhoz hasonlatosan – a hitrendszerek átalakítása a cél. Akár a *regiment de l'echaffaut* (guillotine hadserege) által. Burke –

vitapartnereitől eltérően – nem állította párhuzamba az 1688-as és az 1789-es forradalmat. Mégpedig azért nem, mert 1688 inkább egy forradalom (a kifejezés 18. századi jelentésében) megakadályozása volt. Megmaradtak a rendek, rangok, jogok, a tulajdonra vonatkozó szabályok, az egyház birtoka és becsülete sem változott. 1688 az állam

és az intézmények megőrzéséről szólt. Csak az önkényes monarchiát számolták fel.

Zárómegjegyzés: Ezt a blog bejegyzést 2020. október 23-án írom, így, az alkalomhoz illően, kitérnék 1956 mint forradalom értelmezésre is. A Kádár rendszerben ellenforradalomként bélyegezték meg, ami azt jelentette, hogy 1956-ban vissza akarták forgatni a történelem kerekét, a Horthy korszakot akarták visszaállítani. 1990 után a forradalom és szabadságharc kifejezés terjedt el (analóg módon 1848-cal). Ha visszagondolunk a korábbiakban tárgyalt két alapvető, ám egymástól különböző szójelentésre, akkor azt mondhatjuk, hogy 1956 csak részlegesen köthető azokhoz. A „visszafordítás” metafora annyiban releváns, hogy a szovjet katonai megszállás és a kommunista diktatúra előtti állapotot akarták a résztvevők. Annyiban viszont nem, hogy ez a Horthy korszak restaurációs vágyát jelentette volna. Gondoljunk csak arra, hogy 1956 őszén hirtelen életre hívott pártok nem a háború előtti pártokból, hanem az 1945-1948 közötti pártokból kerültek ki. Ha viszont forradalom alatt a radikális fordulatot értjük, akkor a szovjet megszállás és a kommunista diktatúra elutasításában ez látható volt (egyébként mindkét elem szerepel az előzőként említett metaforában is). Azt

azonban nem látjuk – ha a francia forradalomra mintaként tekintünk –, hogy az intellektuális világban kidolgozott, az adott társadalom szerkezetét, intézményeit leíró jövőkép gyorsított elérésére törekedtek volna. Ez biztos azért is hiányzott, mert alig 2 hét adatott meg ennek a forradalomnak. Azért csak korlátozottan használhatók 1956-ra az alaptípusok mintái, mert ez egy spontán, azaz nem tervezett forradalom volt. 1789 előkészítése, a kíváncsok társadalmi rendről való elmélkedések a francia felvilágosodás gondolkodói világában évtizedeken át megfogalmazódtak. Míg 1956 csak annyit mondott (és ezért cselekedett is), hogy elég volt.

Hivatkozások:

¹ Erről átfogó képet ad: Edmund Burke: *Fellebbezés az újaktól a régi whigekhez és más írások* (ford. Katona László, előszó: Molnár Attila Károly). Budapest, Századvég, 2019. Sajnos az elmúlt egy év azt mutatja, hogy Burke könyvére csekély a hazai társadalomtudományi reflexió. Mintha azzal a jelenséggel állnánk szembe, hogy aki értékelte Burke munkásságát, az a *Töprengésekkel*... letudta a „Burke penzumot”, akik pedig nem, nos őket a háttérkép differenciálása már egyáltalán nem érdekelte.

Képek elérhetősége:

1. oldal: De revolutionibus orbium coelestium, Wikimedia Commons
2. oldal: Edmund Burke, Joshua Reynolds - National Portrait Gallery: NPG 655